

УДК [330.16:316.62]:332

Біль Мар'яна Михайлівна

*доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів*

*ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»*

Bil Mariana

*Doctor of Economics, Senior Researcher,
Senior Researcher of the*

*Department of Problems of Social and Humanitarian Development of Regions
State institution «Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»*

ORCID: 0000-0003-4979-4019

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ В
УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ПРИКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ¹**

**TRANSFORMATIONS OF POPULATION ECONOMIC BEHAVIOR IN
CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR: THE EXAMPLE OF LVIV
REGION**

Анотація. У статті проаналізовано ситуацію щодо економічної поведінки населення України. Зокрема досліджено індекс споживчих настроїв, результати обстеження самооцінки матеріального становища населення, індекс очікувань ділової активності. Їхня динаміка до і після

¹ Дослідження виконано в рамках гранту 2020.02/0215 «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів та територіальних громад на засадах поведінкової економіки» за підтримки НФДУ

повномасштабного російського вторгнення підтвердила високий рівень стійкості населення і бізнесу. Однак продовження умов невизначеності та нестабільності може «вимити» ресурсні й емоційні резерви населення як основи забезпечення його стійкості й резилентності. Тому слід більш комплексно аналізувати трансформації в економічній поведінці населення для обґрунтування механізмів її регулювання та перетворення в актив повоєнного відновлення економіки України. У зв'язку з цим запропоновано інструментарій соціологічного обстеження та його апробовано на прикладі Львівської області як тилового регіону, що має потенціал нарощування економічних активностей населення з посиленням орієнтації на інвестиційні цілі. Результати опитування узагальнено в трансформаційних тенденціях економічної поведінки населення Львівської області в умовах повномасштабної війни за параметрами споживчої, заощаджувальної, інвестиційної поведінки, а також «портфеля» економічної активності та його мобільності. «Портфель» економічної активності відображає поєднання різних видів діяльності населення та джерел отримання доходу. Мобільність «портфеля» економічної активності населення розкриває його здатність продуктивно поєднувати декілька видів діяльності та переорієнтовуватись з однією діяльністю на іншу, змінювати їхню структуру через внутрішні потреби розвитку та зовнішні впливи для збереження фінансового добробуту на затребуваному рівні.

Ключові слова: економічна поведінка, споживчі настрої, очікування ділової активності, «портфель» економічної активності, трансформація.

Summary. The situation regarding the population economic behavior of Ukraine in the article is analyzed. In particular, the consumer attitudes index, the results of the survey of self-assessment of the financial situation of the population, and the index of expectations of business activity are studied. Their dynamics before and after the full-scale Russian invasion confirmed the high level of

population and business resilience. However, the continuation of conditions of uncertainty and instability can «wash away» the population's resource and emotional reserves as the basis for ensuring its stability and resilience. Therefore, transformations in the population economic behavior should be more comprehensively analyzed in order to substantiate the mechanisms of its regulation and conversion to an asset of the post-war recovery of Ukraine's economy. In this regard, a sociological survey toolkit is proposed and tested on the example of the Lviv region as a rear region that has the potential to increase the economic activities of the population with a stronger focus on investment goals. The results of the survey are summarized in the transformational trends of the population economic behavior of Lviv region in the conditions of a full-scale war according to the parameters of consumption, savings, investment behavior, as well as the «portfolio» of economic activity and its mobility. The «portfolio» of economic activity reflects a combination of various types of population activity and sources of income. The mobility of the «portfolio» of economic activity of the population reveals its ability to productively combine several types of activities and reorient from one activity to another, to change their structure due to internal development needs and external influences to maintain financial well-being at the required level.

Key words: *economic behavior, consumer attitudes, expectations of business activity, «portfolio» of economic activity, transformation.*

Постановка проблеми. Поведінку населення залежно від сфери прояву та критеріїв оцінювання можна розглядати за видами суспільної, правової, культурної, політичної. Одним з видів є економічна поведінка, яка може набувати наступних видів – споживча (споживацька), заощаджувальна, фінансова, інвестиційна, підприємницька, виробнича, конкурентна, інноваційна, професійна, соціально-відповідальна та ін.

Економічна поведінка населення є актуальним об'єктом для аналізування, оскільки дозволяє розуміти: ефективність використання фінансових, майнових, діяльнісних («портфель» економічної активності) активів населення з відображенням на споживчій, заощаджувальній та інвестиційних моделях економічної поведінки; очікування та настрої населення і бізнесу, що матимуть відображення на змінах в економічній поведінці; стійкість та резилентність економіки в умовах невизначеності залежно від очікувань, настроїв, моделей та «портфеля» економічної активності населення.

В умовах повномасштабної війни аналіз економічної поведінки населення актуалізується через призму перетворення його в актив стійкості й резилентності економіки. Тому потрібними є наукові дослідження змін економічної поведінки населення та її ефективності в умовах повномасштабної російсько-української війни. При цьому актуальним є регіональний розріз аналізу, адже регіони України залежно від безпекових умов мають різні можливості регулювання економічної поведінки населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження економічної поведінки населення в Україні мають вибірковий та системний характер. Серед найбільш цілісних праць слід виокремити дослідження на стику економіки і соціології з пропозицією авторських методик – Л. Верховод [2], А. Грушецького та інших вчених Київського міжнародного інституту соціології [3; 4], дослідницької групи Info Sapiens [5], Центру Економічної Стратегії [8] та ін. Методи стратегічного аналізу економічної поведінки апробують Є. Мерзлікіна та Л. Васишина [6]. Економіко-психологічний фокус на проблематику економічної поведінки населення має місце у праці Г. Базецької [1]. Комплексне дослідження економічної поведінки у фокусі розвитку людини та підприємництва (на прикладі сільськогосподарської сфери) належить авторству Л. Петришин [7].

Попри те, бракує сучасних досліджень щодо аналізування змін економічної поведінки населення України, виявлення регіональної специфіки в умовах повномасштабної війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розробка соціологічного інструментарію аналізування економічної поведінки населення для визначення її трансформацій та можливостей регулювання й перетворення поведінкових ефектів в актив стійкості та резилентності економіки України.

Виклад основного матеріалу. Поточні впливи умов нестабільності й війни на економічну поведінку населення України дозволяють визначати окремі дослідження, які проводяться впродовж тривалого періоду часу й дозволяють розуміти динаміку.

Одне з найбільш тривалих та відомих опитувань – дослідження *споживчих настроїв*, яке з 2000 року проводила GfK Ukraine, а з 2019 року «Info Sapiens». Результатом досліджень є розрахунок Індексу споживчих настроїв. Аналіз динаміки Індексу показав цікаву тенденцію – *індекс у період 2015-2021 років був значно нижчим, ніж у перші місяці повномасштабного російського вторгнення*. На жаль, відсутні дані щодо регіональних особливостей споживчих настроїв. Однак помітне зростання індексу в лютому-березні 2022 року вказує на сильний вплив позитивних очікувань, віри в перемогу і покращення ситуації українців у період шоку й стресу в перші місяці повномасштабного російського вторгнення (рис. 1).

Причини стабілізації споживчих настроїв населення України в умовах повномасштабної війни доповнюють неочікувані результати іншого соціологічного опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) з питань *самооцінки матеріального становища населення*. Результати опитування дозволяють порівнювати структуру відповідей за 2020 і 2022-2023 роки та виявляти регіональну специфіку за групами регіонів (захід – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська,

Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області; центр – Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ); південь – Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; схід – Донецька, Луганська, Харківська області).

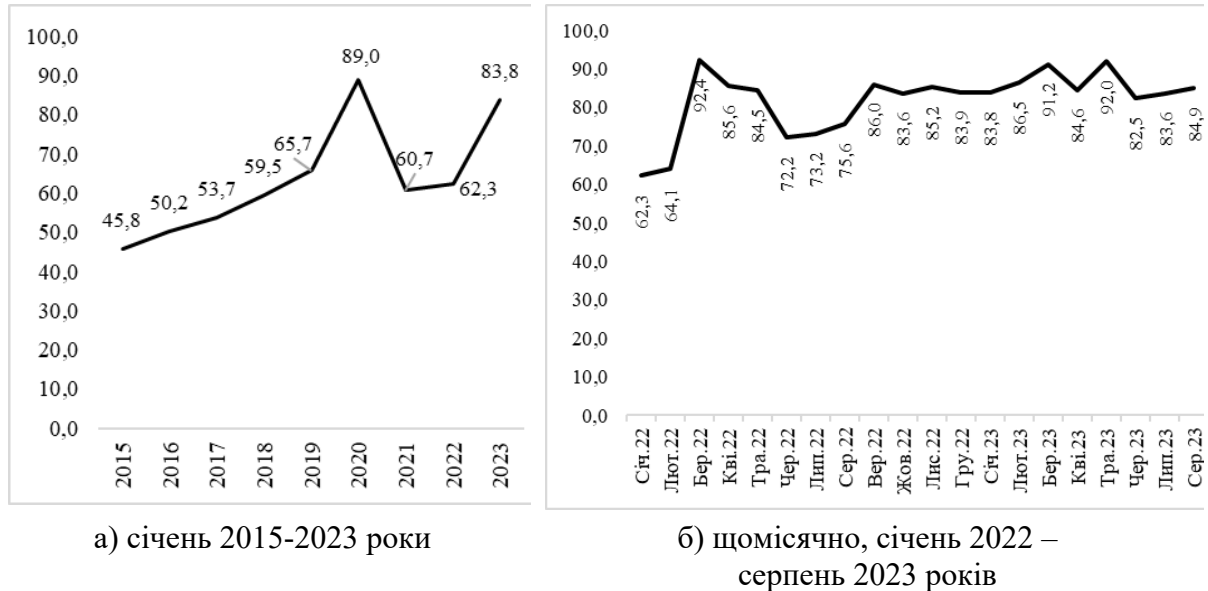

Рис. 1. Індекс споживчих настроїв населення України, 2015-2023 роки

Джерело: [5]

* У вибірку 2022-2023 років не входили респонденти з регіонів бойових дій, через що оцінки у більшій мірі відображають настрої населення опорних і тилкових регіонів

З табл. 1 видно, що частка осіб, які оцінили своє матеріальне становище найнижче, скоротилась з 48,9 % у 2020 році (особи 1 і 2 груп) до 40,0 % у 2023 році. Закономірно, що респонденти західних і центральних регіонів обрали вищі оцінки матеріального становища. Найбільше зросла частка осіб, які при оцінці свого становища зазначили, що спроможні купувати деякі коштовні речі – з 9,8 % у 2020 році до 18,0 % у 2023 році.

Інше показове дослідження, яке вже відображає очікування і настрої бізнесу – *Індекс очікувань ділової активності*. Опитування проводиться НБУ з кінця 2021 року в розрізі основних сфер економічної діяльності. На жаль, регіональний розріз аналізування недоступний.

Динаміка індексу очікувань бізнесу чутливіша до шоків станів, ніж у населення. Особливо показовим є падіння показників очікувань у січні 2023 року, коли повномасштабна війна тривала майже рік (рис. 2). Найбільш вразливою закономірно виявилась сфера послуг, найбільш стійкою – торгівля. До серпня 2023 року очікування стабілізувались на певному «плато», перебуваючи в абсолютному стані невизначеності.

Таблиця 1

**Оцінка матеріального становища населення у регіонах України,
2020, 2022-2023 роки, %**

Фінансове становище	Україна		Захід		Центр		Південь		Схід	
	2020	2022-2023	2020	2022-2023	2020	2022-2023	2020	2022-2023	2020	2022-2023
1) Не вистачає грошей навіть на їжу	12,1	7,0	10,7	7,0	12,8	6,0	12,6	6,0	11,8	7,0
2) Вистачає грошей на їжу, купувати одяг важко	36,8	33,0	36,5	32,5	35,6	28,0	36,4	31,5	40,9	36,0
3) Вистачає грошей на їжу, одяг і незначні заощадження	36,1	36,0	36,3	35,5	35,4	35,0	37,1	36,5	35,5	37,0
4) Можемо купувати деякі коштовні речі (побутову техніку)	9,8	18,0	10,8	18,0	10,4	24,0	8,8	17,0	8,4	15,0
5) Можемо купувати все, що захочемо	1,7	4,0	1,9	4,0	2,1	5,0	1,4	5,0	1,1	3,0

Джерело: [3; 4]

* У вибірку 2022-2023 років не входили респонденти з регіонів бойових дій, через що оцінки у більшій мірі відображають настрої населення опорних і тилкових регіонів

Продовження умов невизначеності та нестабільності може «вимити» ресурсні й емоційні резерви населення як основи забезпечення його стійкості та резилентності. Такі ризики обумовлюють необхідність регулювання економічної поведінки населення з метою стимулювання перетворення фінансових ресурсів в активи. Для цього важливо регулювати

економічну поведінку населення через стимулювання інвестиційних моделей, а також створювати умови для нарощування фінансових резервів через мобільність «портфеля» економічної активності. *Мобільність «портфеля» економічної активності населення* – це його здатність продуктивно поєднувати декілька видів діяльності та переорієнтовуватись з однією діяльністю на іншу, змінювати їхню структуру через внутрішні потреби розвитку та/чи зовнішні впливи для збереження фінансового добробуту на затребуваному рівні.

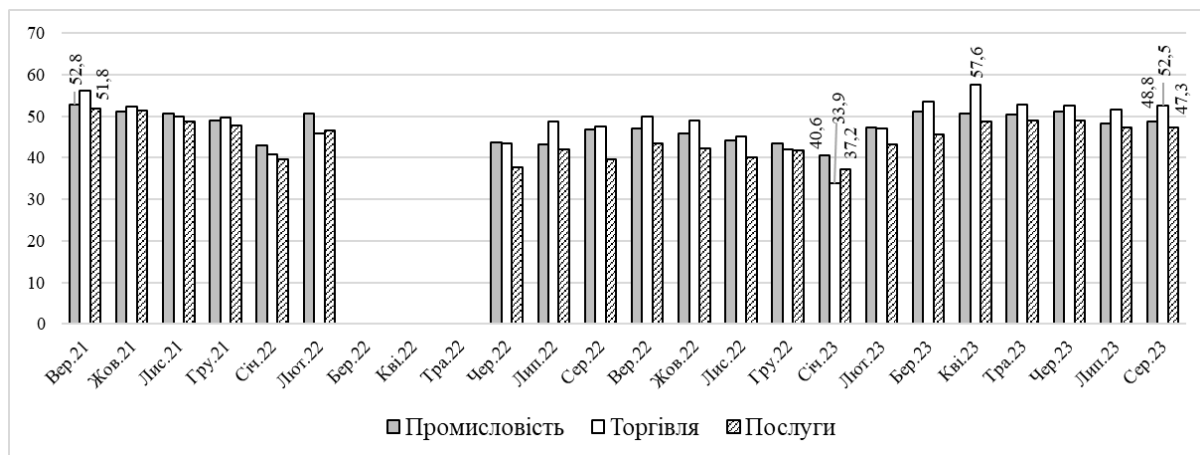

Рис. 2. Індекс очікувань ділової активності в Україні, вересень 2021 – серпень 2023 року

Джерело: [8]

* У період березня-травня опитування не проводилось.

Виходячи з наведених вище ідей, комплексне дослідження економічної поведінки населення повинне включати: аналіз споживчих настроїв; визначення моделей економічної поведінки (споживчої, заощаджувальної, інвестиційної); визначення «портфеля» економічної активності. Економічна поведінка населення має розглядатись як один з чинників стабілізації економіки та економічного зростання регіону.

«Портфель» економічної активності відображає поєднання різних видів діяльності населення та джерел отримання доходу. «Портфель» економічної активності є *поведінковим ефектом*, що вказує на його формування протягом тривалого періоду часу. Відповідно «портфель»

економічної активності має тісний взаємозв'язок з традиціями господарювання й типовими моделями економічної поведінки населення. Він також залежить від господарської ментальності регіону – тяжінням до господарності й власного бізнесу на противагу найманій праці.

У рамках розробки методико-прикладних підходів до аналізування й регулювання економічної поведінки населення нами було запропоновано програму *соціологічного обстеження*. Метою обстеження є визначення трансформації економічної поведінки населення регіону в умовах невизначеності для обґрунтування механізмів перетворення фінансових ресурсів в активи стабілізації економіки й економічного зростання.

Обстеження апробувалось на прикладі Львівської області. Опитування проводилось у вересні 2023 року. Опитано 115 респондентів віком від 18 років, які проживають у Львівській області методом «снігової кулі» та через використання гугл-форми анкети.

Результати соціологічного обстеження дозволили з'ясувати трансформаційні тенденції економічної поведінки населення тилового регіону України як інформаційну основу для визначення пріоритетів її регулювання (табл. 2).

Таблиця 2

**Трансформаційні тенденції економічної поведінки населення
Львівської області в умовах повномасштабної війни**

Об'єкт аналізування	Опис основних тенденцій
Споживча поведінка	Вимушені зміни споживчої поведінки через погіршення фінансового стану: частка осіб, які оцінили свій фінансовий стан на 1-3 бали, зросла з 12,2 % до 38,3 %.
	Добровільні трансформації споживчої поведінки: частка відмов чи обмежень споживання розважальних потреб – майже 85 %.
	Готовність обмежувати власні потреби для допомоги іншим у 53,0 %.
Заощаджувальна поведінка	Помітні зміни в схильності до заощаджень – якщо до повномасштабної війни заощаджування здійснювали 91,3 % респондентів, то після – 47,8 %.
	Загрози «вимивання» фінансових резервів населення: 70,4 % населення використовували «фінансову подушку» з початку повномасштабної війни, у тому числі 33,9 % продовжують використовувати заощадження досі.

	Низька депозитна активність населення – лише 7,8 % зберігає заощадження на депозитах, а близько 60 % обирають спосіб зберігання готівки в гривневому або доларовому еквіваленті.
Інвестиційна поведінка	Збереження тенденцій низької інвестиційної активності населення: 81,7 % не використовували доходи на інвестиційні цілі до війни і 91,3 % після початку війни.
	Висока невизначеність щодо інвестицій під час (42,6 %) і після завершення війни (34,8 %), якщо будуть привабливі пропозиції, що вказує на невикористаний потенціал капіталізації фінансових ресурсів населення та його недостатню фінансову грамотність.
	Відносно стабільні схильності до інвестицій у бізнес та купівлю нерухомості незалежно від продовження чи завершення війни: 10-14 % респондентів задекларували плани зазначених інвестиційних практик.
«Портфель» економічної активності та його мобільність	У типах «портфеля» економічної активності для близько 40 % характерна монопраця, для 20 % – бізнес-активність (поточна і перспективна). 58,3 % підтвердили додаткові види діяльності (волонтерську, соціальну, громадську), що вказує на мобільність «портфеля» економічної активності населення.
	Погіршення середовища можливостей економічної активності для 58,3 % населення, що посилює його невпевненість та вразливість.
	Висока невизначеність міграційних планів: для 24,3 %.
	Додаткова мотивація продуктивнішої праці/навчання після початку повномасштабної війни: для 47,0 %.

Джерело: побудовано автором за результатами соціологічного опитування у Львівській області, вересень 2023 року

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, запропонована методика соціологічного обстеження змін економічної поведінки населення на прикладі тилового регіону України дозволяє обґрунтувати актуальні механізми її регулювання. Економічна поведінка населення України – це потужний та недооцінений актив повоєнного відновлення економіки країни. Багато держав, які відновлювались після війни, окрім ефективного використання міжнародної допомоги, стимулювали внутрішні інвестиційні процеси. Економічна поведінка населення має бути інвестиційно орієнтованою, базуватись на різних активностях, що поєднують різні види діяльності та джерела отримання доходу. Окрім економічних ефектів це ще умова розвитку людського капіталу, самореалізації особистості та забезпечення гідного добробуту.

У подальших дослідженнях автора будуть розглянуті механізми регулювання економічної активності населення з специфікацією для регіонів України в умовах повномасштабної війни.

Література

1. Базецька Г. І. Економічна поведінка в умовах невизначеності. *Економічна теорія та право*. 2021. № 4 (47). С. 53–68. doi: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2021-47-4-53>.
2. Верховод Л. І. Економічна поведінка в прифронтових зонах Донбасу за умов гібридної війни: методологія та методика дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 37. С. 162–166.
3. Грушецький А. Динаміка самооцінки матеріального становища родини після російського вторгнення: лютий 2022 року – травень 2023 року. *Київський міжнародний інститут соціології*. 4.07.2023. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1256&page=1#_ftn2 (дата звернення: 26.10.2023).
4. Грушецький А. Динаміка самооцінки матеріального становища родини, квітень-червень 2020 року. Київський міжнародний інститут соціології. 1.07.2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=957> (дата звернення: 30.10.2023).
5. Маркетингові дослідження. *Info Sapiens*. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/other-research> (дата звернення: 30.10.2023).
6. Мерзлікіна Є.А., Васишина Л.М. Методичні підходи до формування та оцінки економічної поведінки сучасної молоді. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 6. Т. 2. С. 261–266. doi: <https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6/2-43>.
7. Петришин Л. П. Економічна поведінка сільськогосподарських підприємств у мінливому середовищі розвитку: монографія. Львів: Сполом, 2021. 442 с.

8. Трекер економіки України під час війни. *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/#anchor-2> (дата звернення: 30.10.2023).

References

1. Bazetska, H.I. (2021). Ekonomichna povedinka v umovakh nevyznachenosti [Economic behavior in conditions of uncertainty]. *Ekonomichna teoriia ta pravo*, 4 (47), 53-68 [in Ukrainian].
2. Verkhovod, L.I. (2016). Ekonomichna povedinka v pryfrontovykh zonakh Donbasu za umov hibrydnoi viiny: metodolohiia ta metodyka doslidzhennia [Economic behavior in the front-line zones of Donbas under conditions of hybrid war: methodology and research methods]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody*, 37, 162-166 [in Ukrainian].
3. Hrushetskyi, A. (2023). Dynamika samootsinky materialnoho stanovyshcha rodyny pislia rosiiskoho vtorhnennia: liuty 2022 roku – traven 2023 roku [Dynamics of self-assessment of the financial situation of the family after the Russian invasion: February 2022 – May 2023]. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii*. Retrieved from https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1256&page=1#_ftn2 [in Ukrainian].
4. Hrushetskyi, A. (2020). Dynamika samootsinky materialnoho stanovyshcha rodyny, kviten-cherven 2020 roku [Dynamics of self-assessment of the family's material situation, April-June 2020]. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=957> [in Ukrainian].
5. Marketynhovi doslidzhennia [Marketing research]. *Info Sapiens*. Retrieved from <https://www.sapiens.com.ua/ua/other-research> [in Ukrainian].

6. Merzlikina, Ye.A., & Vasylyshyna, L.M. (2021). Metodychni pidkhody do formuvannia ta otsinky ekonomichnoi povedinky suchasnoi molodi [Methodical approaches to the formation and assessment of the economic behavior of modern youth]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, 6 (2), 261-266 [in Ukrainian].
7. Petryshyn, L.P. (2021). Ekonomichna povedinka silskohospodarskykh pidpriemstvu minlyvomu seredovyshchi rozvytku: monohrafiia [Economic behavior of agricultural enterprises in a changing development environment: monograph]. Lviv, Spolom [in Ukrainian].
8. Treker ekonomiky Ukrainy pid chas viiny [Tracker of Ukraine's economy during the war]. *Tsentr ekonomichnoi stratehii*. Retrieved from <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/#anchor-2> [in Ukrainian].